

УДК 340. 12

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ЗАКОН ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Проаналізовано сутність закону як цінності правосвідомості і правової культури. Розглянуто критерії, що розводять правовий і неправовий закони. Розкрито значущість закону в системі ціннісно-правових орієнтацій українського суспільства.

Ключові слова: закон як правова цінність, правосвідомість, правова культура, ціннісно-правові орієнтації.

Розгляд правосвідомості і правової культури пов'язано не тільки з аналізом їх концептуальних основ, а й з розкриттям питання про те, що вони відображують у соціальній реальності, оскільки з'ясовані змісти сенсоутворюючих ідей правосвідомості і правової культури зумовлюють розроблення певної сукупності основних правових цінностей, з якими передусім дані ідеї асоціюються. Це вимагає аналізу правової культури з точки зору аксіологічного підходу, згідно з яким правова культура являє собою систему правових цінностей, що розвиваються і відповідають рівню досягнутого людством правового прогресу, відображують у правовій формі найважливіші соціальні цінності, які впливають на якісний стан і спосіб правового життя особистості та суспільства. Правові цінності становлять стрижень ціннісно-нормативних орієнтацій правової свідомості і правової культури і слугують головним чинником соціокультурної інтеграції. У цьому зв'язку вивчення правових цінностей, розгляд реальних ціннісно-правових орієнтацій українських громадян є соціально необхідними, оскільки дозволяють отримати наукову інформацію про найбільш фундаментальні аспекти правосвідомості і правової культури українського соціуму, знання яких дає можливість значною мірою зрозуміти теперішній стан суспільства і передбачити тенденції його розвитку.

Правові цінності різноманітні. Статусу цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени, ідеї, ідеали, соціальні інститути. Вони є правовими цінностями, оскільки знаходяться в основі права і правопорядку, виступають як ідеальне обґрунтування норм права, закріплюються і охороняються правовими нормами, становлять мету права та його інститутів. Крім того, особливо великим є значення деяких соціальних цінностей, що із часом набули

характеру правових. Як високі ідеали вони пронизують правову свідомість і правову культуру особистості та суспільства в цілому.

Серед багатьох правових цінностей правосвідомості і правової культури важливе значення має така цінність, як закон. Вона виступає однією з основних правових цінностей, оскільки безпосередньо свідчить про сутність правосвідомості і правової культури. Незважаючи на те що в науковій літературі широко відображено осмислення закону (О. О. Бандура, О. М. Бандурка, В. А. Бачинін, Н. А. Бура, В. В. Головченко, М. І. Гаврилов, Г. В. Гребеньков, О. В. Гришук, О. Г. Данільян, К. К. Жоль, Д. А. Керімов, М. В. Костецький, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, С. І. Максимов, О. С. Нерсисянц, А. Н. Окара, М. І. Панов, В. М. Селиванов, А. П. Семітко, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, Б. Ф. Чміль, Ю. С. Шемшученко та ін.), все ж необхідне подальше розроблення таких питань, як природа даної правової цінності, її значущість у системі ціннісно-правових орієнтацій українського суспільства та її дійсне відображення у правовій свідомості і правовій культурі українських громадян.

Сутність закону як цінності правосвідомості і правової культури розкривається через його філософсько-правове розуміння як джерела правового регулювання вищої форми, що спирається на гармонійне поєднання всіх інших правових джерел, котрі існують у суспільстві. Закон регулює найважливіші суспільні відносини. Без нього неможлива реалізація будь-якої функції держави. У ньому оголошуються цілі, завдання, визначаються засоби і шляхи їх вирішення, передбачається результат, якого необхідно досягнути [6, с. 30]. Закон є єдиною формою права, у якій може виконуватися соціально необхідна функція нормування поведінки індивіда, оскільки він конкретно вказує умови, порядок, спосіб і наслідки його дії. Лише закон не залежить від особистих бажань чи уявлень індивіда та обов'язковий до виконання [1, с. 14]. Саме у ньому містяться первинні норми, базові положення з основних питань суспільного життя.

Закон повинен реалізувати прагнення кожного індивіда до свободи, справедливості, рівності таким чином, щоб не були порушені ні суспільні інтереси в цілому, ні інтереси інших осіб зокрема. Тому слід погодитися з позицією С. І. Максимова відносно того, що законодавче встановлення норм не є самоціллю, а проводиться для здійснення справедливості, прав людини [2, с. 45].

Важливою умовою забезпечення реалізації свободи, справедливості, рівності є підвищення якості закону, тобто ознак, притаманних йому як ефективно діючому регулятору суспільних відносин. Неякісний та неефективний закон — це закон, прийнятий без урахування основ природного права, без належного вивчення природи і структури соціальних потреб, якими він був покликаний до життя, без урахування специфіки правосвідомості і правової культури тих суб'єктів, на яких його було розраховано. Спираючись на результати наукових досліджень, проведених В. В. Глазиріним, В. Н. Кудрявцевим, В. І. Нікітінським, С. В. Поленіною, І. С. Самощенко, Ю. А. Тихомировим та ін., можна стверджувати, що якість

закону визначається, зокрема, його відповідністю потребам суспільного розвитку; сучасним розробленням, виданням і пристосуванням нових та відмовою від старих правових норм; правильним з'ясуванням сфери і меж правового регулювання; послідовним здійсненням загальної і поточної систематизації законодавства, що долає суперечності у ньому; дотриманням порядку (процедури) прийняття закону з метою адекватного вираження в ньому волі та інтересів народу.

Єдність і взаємодія закону і природного права породжують нове якісне утворення — правовий закон, в якому правовий дух і юридична літера, поєднавшись, взаємно доповнюють, збагачують одне одного, стають неподільними. Уведення в науковий і практичний обіг терміна «правовий закон» не спрямовано на штучне розмежування права і закону, втілення у формальність. Навпаки, воно переслідує мету обґрунтувати те, що зміст і форма права можуть і повинні знаходитися в діалектичній єдності. Вони виражають різні, але неподільно пов'язані аспекти одного й того самого явища (утворення) права: зміст права потребує оформленості, форма права — змістовності.

У сучасних умовах основоположним критерієм, що розводить правовий і неправовий закони, слугує положення про людину, її права і свободи як вищі цінності. Цей критерій є відмітною рисою тільки правового закону. В неправових законах людина не мета і вища цінність, а засіб, знаряддя антигуманних експериментів. Таким чином, визнання законом людини, її прав і свобод вищою цінністю є первісною, вихідною підвалиною віднесення нормативного акта, що розглядається, до розряду правових. Наступний крок у цьому напрямку — з'ясування ступені міри права в законі (законодавстві). Вимірниками тут виступають критерії, що спираються на основоположний критерій і конкретизують його. Згідно з цими критеріями кожний вітчизняний закон має виражати волю і інтереси більшості народу; відповідати принципам і нормам про права і свободи людини (за обсягом, видами тощо), що закріплені у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини, Конституції України, гарантувати всім індивідам рівне володіння правами і свободами; забезпечувати кожному людину свободою вибору поведінки, що не заборонено правовим законом; не допускати порушення прав і свобод інших людей при здійсненні людиною і громадянином своїх прав; забезпечувати всім індивідам рівний захист, передусім судовий, прав і свобод, а також їх самозахист; закріплювати обов'язок держави, її органів підтримувати та захищати права і свободи людини і громадянина; встановлювати взаємну відповідальність держави і особистості за невиконання обов'язків і зловживання правами. Правовий закон за своєю сутністю ґрунтується на соціальній справедливості, свободі, рівності.

Соціальна цінність правового закону полягає у тому, що він є основою розвитку правосвідомості і правової культури суспільства, впливає на формування правових поглядів і правової поведінки, підтримання законності і правопорядку в суспільстві.

Отже, в суспільстві існують чимало чинників, які впливають на створення неправових, «недосконалих» законів, що підривають віру громадян у пріоритет закону, негативно позначаються на стані їх правосвідомості і правової культури.

У цьому зв'язку для сучасних українських громадян дотримання закону не виступає як абсолютний імператив. Відповідно до даних дослідження «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» 41 % громадян впевнені, що в Україні неможливо жити, не порушуючи закони. Приблизно третина респондентів (31,6 %) не заперечує проти порушення законів пересічними громадянами за умови, що вищі чини держави теж є порушниками. Нарешті, 23,1 % опитаних впевнені: якщо людина вважає закон несправедливим, вона має право «обійти його» [9, с. 491].

Особливу увагу слід приділити ставленню до закону молоді. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного центром Разумкова у квітні 2003 р., серед респондентів віком від 18 років законотримання вважають однією з найважливіших добродійностей всього 6,2 % молоді. А кожна п'ята (21,5 %) молода людина з опитаних взагалі ігнорує закон [8, с. 161].

Усе це є свідченням негативного інструментального напрямку правосвідомості і правової культури українських громадян. За роки реформ відбулася руйнація законотримання українського населення і почала широко дискутуватися необхідність наслідування встановленим правилам і офіційним зразкам.

У масовій правосвідомості і правовій культурі вкоренилися афоризми, які виражають ставлення українських громадян до закону: «Не було б закону, не було б гріха», «Де закон, там і злочин», «Бідність закону не знає», «Закон — павутиння: джміль проскочить, муха загрузне», «Ото й закон, як суддя знаком», «Закони святи, та судді супостати», «Закон — що дишло, куди повернеш, туди й вийшло» та ін.

Закони відверто та цинічно порушуються. Криміногенна ситуація в країні оцінюється не інакше як за допомогою слів «розгул», «обвал», «безпредел» [3, с. 22–26; 5, с. 17–18]. Щотижня в Україні реєструється в середньому 300 тяжких та особливо тяжких злочинів — це тільки їх незначна частка, оскільки значною залишається латентна злочинність.

Широкого поширення набули масові невиконання та недотримання юридичних приписів, коли суб'єкти суспільних відносин, включаючи навіть посадових осіб та державні органи, які мають за зразок правомірну поведінку, часто-густо не співвідносять свої дії з вимогами правових норм, прагнуть жити та діяти за «своїми правилами», головним з яких є: «Роби так, як треба. Не знаєш як треба, роби так, як вимагає закон». Ця формула — вияв неповаги до законів, правил спілкування у правовому полі.

У правосвідомості і правовій культурі широких верств населення судження про закони, їх корисність, доцільність та ефективність частіше за все складаються у зв'язку з оцінюванням їх реалізації владними структурами, перш за все правоохоронними органами. Як свідчить практика, рівень

професійної правосвідомості і правової культури значної частини осіб, що працюють у них, не відповідає сучасним умовам. Ситуація набула такого масштабу, що непрофесіоналізм і некомпетентність частини посадових осіб розглядається як чинник, що може стати загрозою самому інституту державності [7, с. 81–82].

Неповага українських громадян до закону пов'язана також з ухваленням суперечливих, паралельних і нерідко взаємовиключаючих нормативних актів, що нібито нейтралізують один одного, якщо не сказати руйнують. Одночасно практика регулювання суспільних відносин свідчить про те, що існує їхній значний пласт, не впорядкований правом. Прогалини у праві створюють правову плутанину, а спроба діяти за аналогією закону чи аналогією права гальмується непрофесіоналізмом суб'єктів правозастосовної діяльності [4, с. 98–99].

Крім того, зневіра українських громадян у спроможність системи правосуддя захистити і відстояти їх права підриває довіру до правових інститутів. Це призводить до відкидання закону як регулятора суспільних відносин, до пошуку людьми інших засобів захисту своїх прав, заснованих на неформальних зв'язках і нерідко таких, що виходять за межі правового поля.

Для українських громадян повага до закону ще не стала домінуючою рисою масової правової свідомості і правової культури, чинником, що сприяє забезпеченню стабільності і порядку, утвердженню демократичних основ суспільства. Наявність значної кількості українських громадян, у досить високій ступені готових до вчинення протиправних дій, є виразом кризи правосвідомості і правової культури, що негативно впливає на стан усього суспільства.

Таким чином, закон є базовою цінністю правосвідомості і правової культури. Але в правосвідомості і правовій культурі значної частини українських громадян ця цінність ще не посідає того важливого місця, яке диктується сучасним станом суспільного розвитку України, процесом формування демократичної, правової держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кананькіна, Е. С. Философские традиции анализа источников (форм) права / Е. С. Кананькіна // Право и политика. — 2004. — № 12. — С. 14.
2. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. — Х.: Право, 2002. — С. 45.
3. Осовський, В. Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтеграції / В. Л. Осовський. — К.: Вища шк., 1999.
4. Осика, І. Правовий нігілізм і правова культура / І. Осика // Право України. — 2001. — № 7. — С. 98 — 99.
5. Поклад, В. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска / В. Поклад, Е. Ігнатенко. — Луганск: ЛИВД, 2002.

6. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократія. Розвиток / за ред. В. С. Журавського. — К.: Юрінком-Інтер, 2003. — С. 30.

7. Фомин, А. А. Правовое образование, правосознание и юридическая безопасность: проблемы взаимообусловленности в современном обществе / А. А. Фомин // Право и образование. — 2005. — № 3. — С. 81–82.

8. Шакун, В. И. Украина: общество и преступность / В. И. Шакун // Право и образование. — 2005. — № 1. — С. 161.

9. Українське суспільство 1992 — 2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Ін-т соціології АНУ, 2006.

Закон как ценность правосознания и правовой культуры украинских граждан

Климова Г. П.

Проанализирована сущность закона как ценности правосознания и правовой культуры. Рассмотрены критерии, разводящие правовой и неправовой законы. Раскрыта значимость закона в системе ценностно-правовых ориентаций украинского общества.

Ключевые слова: закон как правовая ценность, правосознание, правовая культура, ценностно-правовые ориентации.

Klimova G. P.

The nature of law as value of legal conscience and legal culture has been analysed in the article. The criteria which separate legal and nonlegal law have been studied as well as the importance of law in the system of valuable-legal orientations of Ukrainian society.

Key words: law as legal value, legal conscience, legal culture, valuable-legal orientations.

УДК 316. 334. 4

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ

Розглянуто зміст та особливості впливу соціокультурних аспектів і породжених ними механізмів на вибір людини в умовах глобалізованого суспільства споживання.

Ключові слова: *свобода, вибір, соціокультурне простір, емерджентність, ноосфера, суспільство споживання*

Актуальність теми статті зумовлена тим, що практичним виразом і формою реалізації свободи, вищого принципу людського існування є вибір,